

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης*

Από το Μακεδονικό Μέτωπο στη Μικρά Ασία:

Στρατηγικά λάθη της Μικρασιατικής Εκστρατείας

I. Η γένεση του Μικρασιατικού Ζητήματος

Το Μικρασιατικό Ζήτημα προέκυψε για την Ελλάδα το 1914, όταν 150.000–200.000 Μικρασιάτες ομογενείς κατέφυγαν πρόσφυγες στην ελληνική επικράτεια (στη Μυτιλήνη, τη Χίο, στη Θεσσαλονίκη και αλλού), εκδιωγμένοι από τους Νεότουρκους. Γενεσιουργό αίτιο δηλαδή της Μικρασιατικής διπλωματικής υπόθεσης ήταν ο ανθελληνικός (και ευρύτερα αντιχριστιανικός) διωγμός που εξαπέλυσε η νεοτουρκική κυβέρνηση (της Τριανδρίας Εμβέρ – Ταλαάτ – Τζεμάλ Πασά) στην Ανατολική Θράκη και στη Δυτική Μικρά Ασία και που σκοπό είχε να εκκαθαρίσει, μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, τις περιοχές αυτές (δηλ. τα βιλαέτια Αδριανουπόλεως, Προύσας και Αϊδινίου) από το ελληνορθόδοξο στοιχείο. Καίρια είναι επισήμανση του Henry Morgenthau (Αμερικανού πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη), ότι ο αντιχριστιανικός διωγμός συνιστούσε μια «προσχεδιασμένη και ανελέητη κρατική πολιτική», ένα συμπέρασμα στο οποίο επίσης καταλήγουν τόσο το Οικουμενικό Πατριαρχείο όσο και οι ελληνικές και οι ευρωπαϊκές διπλωματικές αρχές στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη. Οι Έλληνες και οι Βρετανοί διπλωμάτες υπογράμμιζαν στις εκθέσεις τους το προσχεδιασμένο και το συστηματικό χαρακτήρα του ανθελληνικού διωγμού¹.

Ο πρωτοφανής αυτός διωγμός (που έχει μείνει στη μνήμη των Μικρασιατών προσφύγων ως η «Πρώτη Προσφυγιά») εξώθησε την ελληνική κυβέρνηση να απειλήσει, διά στόματος Βενιζέλου στη Βουλή (29 Μαΐου 1914), με πόλεμο την Τουρκία, σε περίπτωση που αυτή δεν σταματούσε την εκδίωξη των Ελλήνων από τις εστίες τους και δεν αποκαθιστούσε άμεσα την τάξη. Το έντονο ελληνικό διάβημα ανάγκασε την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης να αναδιπλωθεί και να θέσει, διά του Υπουργού Εσωτερικών Ταλαάτ Πασά, προσωρινό φραγμό στον διωγμό. Από την άλλη, ο Ελευθέριος Βενιζέλος συγκατατέθηκε σε ειρηνική διευθέτηση του προβλήματος μέσω της εθελουσίας ανταλλαγής προσώπων και κτημάτων που είχαν πέσει θύματα του διωγμού. Ωστόσο, η κατάπαυση του διωγμού και η προσωρινή ελληνοτουρκική συμφωνία της ανταλλαγής δεν ικανοποίησαν τις ανησυχίες του Βενιζέλου, ο οποίος ήταν πεπεισμένος ότι σε δεδομένη στιγμή οι Νεότουρκοι θα εκδίωκαν το σύνολο του Μικρασιατικού Ελληνισμού από τις εστίες του. Για τον Βενιζέλο (αλλά και τους υπόλοιπους πολιτικούς ηγέτες της χώρας) η μόνη λύση που θα διασφάλιζε τη ζωή, την τιμή και την παρουσία των Μικρασιατών Ελλήνων και την ασφαλή παραμονή στον τόπο τους ήταν η υπαγωγή τους υπό την αιγίδα της ελληνικής εθνικής κυριαρχίας. Κάτι τέτοιο όμως (που συνεπαγόταν νέα ελληνοτουρκική πολεμική αναμέτρηση) ήταν τότε πέραν των αντικειμενικών δυνατοτήτων της Ελλάδας. Η Ελλάδα, που μόλις είχε εξέλθει από δύο

* Ο Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης είναι συγγραφέας της μελέτης *Τα μυστήρια της Αιγηΐδος: Το Μικρασιατικό Ζήτημα στην ελληνική πολιτική (1891-1922)*, Αθήνα 2016.

¹ Φουάτ Ντουντάρ [Fuat Dünder], *Ο κώδικας της σύγχρονης Τουρκίας: Η μηχανική των εθνοτήτων της «Ένωσης και Προόδου» (1913-1918)*, μετ. Νίκος Ουζούνογλου, Λιάνα Μυστακίδου και Αλεξάνδρα Μωυσίδου, Αθήνα 2014, 198-220. Πλουμίδης, ό.π., 90-99, 140-141.

διαδοχικούς πολέμους, δεν είχε την άνοιξη του 1914 τα μέσα και τους απαραίτητους συμμάχους να ξεκινήσει μια νέα εκστρατεία κατά της ρεβανσιστικής Τουρκίας².

Η διεθνής συγκυρία άλλαξε άρδην, μόλις ξέσπασε αναπάντεχα ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος τον Ιούλιο εκείνης της χρονιάς. Ο Βενιζέλος επιδίωξε άμεσα (ήδη από τον Αύγουστο) να γίνει σύμμαχος της Τριπλής Συνεννόησης (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας), αλλά συνάντησε την αρχική άρνηση των τριών Συμμάχων Δυνάμεων να δεχθούν την Ελλάδα ως ισότιμο εταίρο καθώς και τις έντονες αντιρρήσεις του βασιλιά Κωνσταντίνου. Η διπλωματική κατάσταση για την Ελλάδα βελτιώθηκε τον Ιανουάριο του 1915, όταν απεστάλη στην Αθήνα το περιώνυμο τηλεγράφημα Grey. Στο τηλεγράφημα αυτό, που απέστειλε ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών Sir Edward Grey προς τον πρεσβευτή του στην Αθήνα (Sir Francis Elliot) στις 10/23 Ιανουαρίου 1915, με τελικό παραλήπτη τον Έλληνα πρωθυπουργό, η Βρετανία (εξ ονόματος όλης της Αντάντ) υποσχόταν στην ελληνική πλευρά, σε περίπτωση που αυτή τίθετο στο πλευρό της Σερβίας και συμμετείχε στον πόλεμο κατά των Κεντρικών Δυνάμεων, «εδαφικές παραχωρήσεις πολύ σπουδαίας επί της παραλίας της Μικράς Ασίας». Παράλληλα, η Ελλάδα, εις αντάλλαγμα των εδαφικών προσκτήσεων στη Μικρά Ασία, όφειλε να διαβεβαιώσει τη Βουλγαρία ότι θα λάμβανε «ικανοποιητικές εδαφικές παραχωρήσεις στη Μακεδονία». Προς εκπλήρωση του βαρύτερου αυτού όρου, που τέθηκε στο τηλεγράφημα Grey κατόπιν απαίτησης της Ρωσίας, ο Βενιζέλος πρότεινε, στα δύο πρώτα εμπιστευτικά υπομνήματά του προς τον Κωνσταντίνο (11 και 17 Ιανουαρίου 1915, π.η.), την παραχώρηση των καζάδων (επαρχιών) του Σαρή Σαμπάν (Χρυσούπολης), της Καβάλας και της Δράμας στη Βουλγαρία, προκειμένου η τελευταία να προσελκυσθεί στο στρατόπεδο της Αντάντ. Η «θυσία» αυτή, μιας έκτασης περίπου 2.000 τ.χλμ. (που κάλυπταν μαζί οι τρεις καζάδες), «όσον οδυνηρά και αν» ήταν, θα γινόταν (όπως χαρακτηριστικά σημείωνε ο Βενιζέλος στα υπομνήματά του) «όπως διασωθή ο εν Τουρκία Ελληνισμός», ο οποίος βρισκόταν υπό διωγμό και κινδύνευε με εξαφάνιση. Πέραν όμως από την εκπλήρωση ηθικών υποχρεώσεων, που απέρρεαν από την αλληλεγγύη προς τους «εν δουλεία εισέτι ομογενείς», οι οποίοι διέτρεχαν «τον έσχατον κίνδυνον», ο Βενιζέλος έκανε επίσης στα υπομνήματά του προς τον βασιλιά θριαμβικό λόγο για «μεγάλα ανταλλάγματα», τα οποία πραγματοποιούμενα θα δημιουργούσαν «μιαν Ελλάδα μεγάλην και ισχυράν, τοιαύτην οποίαν ουδ' οι μάλλον αισιόδοξοι ηδύναντο να φαντασθώσι καν προ ολίγων ακόμη ετών». Κατ' αρχήν, η δημιουργία μιας «αληθούς μεγάλης Ελλάδος» –έτι μεγαλύτερης εκείνης της Νέας Μεγάλης Ελλάδος που είχε διαμορφωθεί το 1913– συνίστατο στην εκπλήρωση της αρχής των εθνοτήτων στο maximum, δηλ. στη δημιουργία μιας «Ελλάδος περιλαμβανούσης πάσας σχεδόν τας χώρας, εις τας οποίας ο Ελληνισμός έδρασε κατά την μακραίωνα αυτού ιστορίαν». Επιπλέον, οι συμμαχικές υποχρεώσεις προς τη Σερβία και η διαφύλαξη της δημοσιονομικής σταθερότητας του ελληνικού κράτους, που είχε διασαλευθεί από τη μαζική προσέλευση των εκατοντάδων χιλιάδων ομογενών προσφύγων από την Τουρκία, ήταν άλλες δύο επιδιώξεις που προέβαλε ο Έλληνας πρωθυπουργός στις επιστολές του προς τον ανώτατο πολιτειακό άρχοντα. Ως γνωστόν, η εισήγηση του Βενιζέλου δεν έγινε δεκτή από τον Κωνσταντίνο, και το Μικρασιατικό Ζήτημα αποτέλεσε τη θρυαλλίδα του Εθνικού Διχασμού³.

² Ιωάννης Στεφανίδης, «Η διπλωματία του Βενιζέλου και τα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου από το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων έως την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου» *Λεσβιακά ΚΕ΄* (2016), 529-530. Πλουμίδης, ό.π., 106-112.

³ George B. Leon [Γεώργιος Β. Λεονταρίτης], *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Θεσσαλονίκη 1974, 107. Michael Llewellyn Smith, *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, μετ. Λίνα Κάσδαγλη, Αθήνα 2002, 88. Γιάννης Στεφανίδης, «Η έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου», στο: Θάνος Βερέμης και Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος*, τόμ. Α΄ (Από την τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό), Αθήνα 2011, 198. Σωτήρης Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας: Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Αθήνα 2015, 35. Πλουμίδης, ό.π., 144-149.

II. Αντικειμενικές δυσκολίες της Μικρασιατικής Εκστρατείας

Τούτων δοθέντων, τα σχέδια πολέμου κατά της Τουρκίας, που παρουσίασε εμπιστευτικά ο Βενιζέλος στον βασιλιά (τον ανώτατο ρυθμιστή της εξωτερικής και της στρατιωτικής πολιτικής της χώρας), αλλά διέρρευσαν με πρωτοβουλία της διάδοχης κυβέρνησης Δ. Γούναρη στον Τύπο, συνάντησαν σφοδρές αντιδράσεις από την αντιπολίτευση, η αντιρρητική επιχειρηματολογία της οποίας στράφηκε κυρίως γύρω από το δίλημμα Μακεδονία ή Μικρά Ασία (δηλ. εάν η υπόσχεση της παραχώρησης της Δυτικής Μικράς Ασίας μετά τον πόλεμο άξιζε τη θυσία της ελληνικής Ανατολικής Μακεδονίας)⁴. Πλέον τούτων, η εκστράτευση της Ελλάδας στην ανατολική όχθη του Αιγαίου θα αντιμετώπιζε αφ' εαυτής μια σειρά από αντικειμενικές δυσκολίες, οι οποίες επισημάνθηκαν αμέσως κι ως επί το πολύ διά χειρός Ι. Μεταξά (Αρχηγέυοντος του Γενικού Επιτελείου) σε μια σειρά από τρία υπομνήματά του προς τον Βενιζέλο (όντα ακόμη πρωθυπουργό) αλλά και σε ανυπόγραφα άρθρα του πρώτου στην εφ. *Νέα Ημέρα Τεργέστης* λίγο μετά την παραίτησή του από την Αρχηγία του Γενικού Επιτελείου (17 Φεβρουαρίου 1915)⁵.

Οι σημαντικότερες εξ αυτών δυσκολίες ήταν τρεις. Κατ' αρχήν, η Ελλάδα θα είχε να αντιπαλεύσει στη Μικρά Ασία «απέναντι τεραστίου όγκου Τουρκικών πληθυσμών» (c.7.000.000 σε σύνολο 10.000.000 κατοίκων). Το ελληνικό κράτος δεν ήταν «προητομασμένον διά την διοίκησιν και εκμετάλλευσιν τοιαύτης εκτεταμένης χώρας, ως αποικίας» (Ι. Μεταξάς προς Βενιζέλο, 15 Ιανουαρίου 1915). Κατά συνέπεια, η εδραίωση της ελληνικής κυριαρχίας εκεί και η παλιννόστηση των προσφύγων δεν θα μπορούσε να γίνει «άλλως ή διά τελείας εξοντώσεως της Τουρκίας και διανομής της χώρας της», δηλ. μόνον με διαμελισμό της από την Ελλάδα και τις Σύμμαχες Δυνάμεις, πράγμα απίθανον (Ι. Μεταξάς προς Βενιζέλο, 14 και 18 Ιανουαρίου, και 17 Φεβρουαρίου 1915).

Κατά δεύτερον, η εκστρατεία της Ελλάδας (του μεγάλου όγκου του στρατού της) στη Μικρά Ασία θα αποδυνάμωνε τη θέση της στην Ευρώπη και την καθιστούσε ευάλωτη σε επίθεση των Βουλγάρων ή/και των Σέρβων από Βορράν. Η Ελλάς θα καλείτο πιθανότατα στο μέλλον να διεξάγει διμέτωπο αγώνα, έναν στην Ασία κι έναν στην Ευρώπη. Ήτο όμως «φυσικώς αδύνατον να διατηρώμεν δύο ολοκλήρους στρατούς τον ένα εν Μακεδονία και εν Μικρά Ασία τον άλλον» (Ι. Μεταξάς, εφ. *Νέα Ημέρα Τεργέστης* αρ. 958 [5 Μαρτίου 1915] σ. 1).

αγνόησε τις ενστάσεις του Γενικού Επιτελείου το 1915 και, δεύτερον, το ότι το 1920 ο ίδιος και το Κόμμα του επιδόθηκαν σε θριαμβολογία, εμπνέοντας έτσι τον εφησυχασμό στους ψηφοφόρους. Κατά τρίτον, το μεγάλο στρατηγικό βάθος της Τουρκίας καθιστούσε την Εκστρατεία στη Μικρά Ασία ανάλογη της εκστρατείας του Ναπολέοντα στη Ρωσία το 1812. Η απόσταση της Σμύρνης από την Άγκυρα ήταν περίπου 600 χλμ. Τη Σμύρνη τη χώριζαν από τη Σεβάστεια 900 χλμ. Όσα χώριζαν τον ποταμό Νιέμεν (Memel), το εφαλτήριο του Ναπολέοντα, από τη Μόσχα [Α. Α. Pallis, *Greece's Anatolian Venture and after: A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor (1915-1922)*, Λονδίνο 1937, 23-24].

III. Στρατηγικά λάθη της Μικρασιατικής Εκστρατείας

Τα στρατηγικά λάθη της Μικρασιατικής Εκστρατείας (δηλ. τα μείζονα πολιτικο-στρατιωτικά λάθη στην ανωτέρα διεύθυνση του πολέμου και των επιχειρήσεων⁶) μπορούν να ιεραρχηθούν (από άποψη βαρύτητας) ως εξής:

⁴ Πλουμίδης, ό.π., 151-155.

⁵ Πλουμίδης, ό.π., 148-149.

⁶ Πρβλ. Γ.Ν. Νικοτσάρας (πλοίαρχος Π.Ν.), «στρατηγική (η)», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* τόμ. ΚΒ', Αθήναι 1933, 421.

α') **Η αμέλεια για το ηθικό του στρατού.** Η αποτυχία της επιχείρησης κατάληψης της Άγκυρας και η πολύμηνη παραμονή των Ελλήνων πολεμιστών στο μέτωπο είχαν ως συνέπεια την κάθετη πτώση του ηθικού τους και τον κλονισμό της πίστης τους στην τελική νίκη. Ο αντιστράτηγος ε.α. Κλεάνθης Μπουλαλάς, ο οποίος το 1922 υπηρετούσε (με τον βαθμός του λοχαγού) ως Διευθυντής του ΙΙου Γραφείου της Ιης Μεραρχίας, επισημαίνει πως «η αποτυχία της μάχης του Σαγγαρίου είχε συντριπτικόν αντίκτυπον επί της μαχομένης μάξης, η οποία είδε, μαζί με την εξάντλησιν των προσπαθειών της, να εκφεύγη και πάσα ελπίς διά την νίκην επί του Μικρασιατικού πεδίου»⁷. Και σχολιάζει ακολούθως:

Ως δε είναι γνωστόν, όταν ένας στρατός απολώση την ελπίδα της νίκης, χάνει αυτομάτως και την θέλησιν της νίκης· επομένως είναι ήδη ηττημένος αφ' ης στιγμής ενόμισε τον αγώνα μάταιον⁸.

Αυτή η «τρομερά ηττοπάθεια», «το πνεύμα απογοητεύσεως», «η απώλεια της ελπίδος επί την [τελικήν] νίκην» κι «η πεποίθησις» ότι επομένως «ο αγών είναι μάταιος», είναι η ρίζα της ήττας του 1922⁹. Το χειμώνα του 1921/1922 η ελληνική Στρατιά Μικράς Ασίας βρέθηκε σε «μαρασμό» και τα φαινόμενα λιποταξίας πολλαπλασιάστηκαν (ο αριθμός των λιποτακτών υπολογίζεται σε 80.000). Οι δυσμενείς αποφάσεις της Ειρηνευτικής Διάσκεψης των Παρισίων (Μάρτιος 1922) καταρράκωσαν έτι περαιτέρω το μαχητικό φρόνημα του ελληνικού στρατεύματος. Ωστόσο, το καλοκαίρι υπήρχε ακόμη ισορροπία δυνάμεων στο μικρασιατικό μέτωπο ανάμεσα στον ελληνικό και τον τουρκικό στρατό. Χωρίς να παραγνωρίζει κανείς τον αρνητικό αντίκτυπο των δυσμενών διεθνών εξελίξεων στο διπλωματικό επίπεδο, η αμέλεια για το ηθικό των πολεμιστών ήταν αυτή που έκρινε το καταστροφικό αποτέλεσμα για το ελληνικό στρατόπεδο. Η αμέλεια ερμηνεύεται εν μέρει από το γεγονός ότι η μετανοεμβριανή ηγεσία του στρατεύματος, που προήλθε από τους «παραμείναντες», δεν διέθετε την εμπειρία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπως οι προκάτοχοί τους Αμυνίτες αξιωματικοί, οι οποίοι είχαν υπηρετήσει στο Μακεδονικό Μέτωπο (1916-18) κι επομένως γνώριζαν πολύ καλύτερα τον πόλεμο των χαρακωμάτων και τις ψυχολογικές συνέπειές του. Πολιτικοί λόγοι και εμπάθειες συνέβαλαν επίσης σε αυτήν την εγκληματική αμέλεια. Για παράδειγμα, η απομάκρυνση της Άννας Παπαδοπούλου, της «Μάννας του Στρατιώτου», από το μέτωπο τον Αύγουστο του 1921, με την κατηγορία ότι ασκούσε φιλοβενιζελική πολιτική προπαγάνδα, είναι ενδεικτική αυτής της πραγματικότητας. Κυρίως η τοποθέτηση του Γεωργίου Χατζηανέστη στη θέση του αρχιστρατήγου επιδείνωσε αυτήν την κατάσταση. Το μέτωπο χρειαζόταν τότε «έναν Αρχηγό ψυχωμένο ψυχολόγο», «Αρχηγό που να τον αισθάνεται η ψυχή του φαντάρου», «Αρχηγό που θα σκύψη στην ψυχή του φαντάρου κι όχι στα ... κουμπιά του να δη αν είνε γυαλισμένα» (Κώστας Μισαηλίδης προς Νικόλαο Στράτο, Μάιος 1922). Το πρόβλημα του Ελληνικού Στρατού ήταν πάνω απ' όλα ψυχολογικό¹⁰.

β') **Η υποτίμηση του αντιπάλου.** Η αποβίβαση της Ιης Μεραρχίας στη Σμύρνη (2/15 Μαΐου 1919) θεωρήθηκε ως ισοδύναμη της νίκης και ασφαλές προμήνυμα της οριστικής επικράτησης της Ελλάδας στην επίμαχη περιοχή· γι' αυτό οι νεοπαγείς ελληνικές στρατιωτικές αρχές (υπό τον συνταγματάρχη Ν. Ζαφειρίου) επέτρεψαν την αβλαβή απομάκρυνση τουρκικής δύναμης «εκ 3.000 [ανδρών] μετά πλείστων αξιωματικών και ενός στρατηγού», που έδρευε στο βιλαέτι Αϊδινίου, και την αναχώρησή της «διά μεμακρυσμένην

⁷ Κλεάνθης Κ. Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22 (Με τον φακόν της ιστορικής αληθείας): Αίτια και αφορμαί της εθνικής συμφοράς – μεγαλεία και αθλιότητες – σφάλματα και διαφυγούσαι ευκαιρίαι*, Αθήναι 1959, 227.

⁸ Στο ίδιο.

⁹ Στο ίδιο, 231-232, 255, 258. Πρβλ. Ριζάς, ό.π., 313.

¹⁰ Πλουμίδης, ό.π., 331-340. Θεοφάνη Κοπανιτσάνου, «Μικρά Ασία (Οκτώβριος 1921 - Ιούλιος 1922): Το δεκάμηνο της επιχειρησιακής αδράνειας και η επίδρασή του στον ψυχισμό και στο φρόνημα του Ελληνικού Στρατού», *Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, επιβλέπων καθηγητής Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών* 2018, 49-55, 70-73, 104.

Τουρκικήν πόλιν», χωρίς να την αιχμαλωτίσουν ή να την αφοπλίσουν! Μάλιστα, τον Ιούλιο (αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης των Βερσαλλιών) ο Βενιζέλος ζήτησε από τον αρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο «την δημιουργίαν καταστάσεως επιτρεπούσης την ταχείαν εις Μακεδονίαν επαναφοράν όσον ένεστι μείζονος μέρους του ήδη αυτόθι [σ.σ. εν Σμύρνη] ευρισκομένου στρατού», δηλ. την ελάττωση της ελληνικής στρατιωτικής παρουσίας στη Μικρά Ασία. Η ευφορία του Βενιζέλου οφείλετο στα λανθασμένα μηνύματα που λάμβανε από τη Σμύρνη, από τον διευθυντή της εφ. *Αμάθειας* Σωκράτη Σολωμονίδη και τον μητρ. Σμύρνης Χρυσόστομο, πως ο τουρκικός πληθυσμός ήταν «παρακουρασμένος» και ποθούσε πλέον «την ειρήνην», κι οι Τούρκοι στρατιώτες «θα τραπώσι εις φυγήν, ή θα παραδοθώσιν αιχμάλωτοι εις την πρώτην εθνικήν προσβολήν». Οι προσδοκίες του Βενιζέλου διαψεύστηκαν πολύ σύντομα. Στο τέλος Σεπτεμβρίου της ίδια χρονιάς (1919) ο Παρασκευόπουλος ανέφερε στον Βενιζέλο πως «η εν Μικρά Ασία κατάστασις καθίσταται επί μάλλον και μάλλον απειλητική λόγω της ολονέν οργανουμένης επαναστάσεως των Τούρκων και της συγκροτήσεως μονάδων εναντίον συμμάχων και ημών» και διατύπωσε την «ανάγκην αποστολής τμημάτων εφεδρικών νέων κλάσεων και κληρωτών εκ του εσωτερικού εις στρατόν Μ. Ασίας» προς καταστολή του «επαναστατικού κινήματος [του] Μουσταφά Κεμάλ πασσά»¹¹.

γ') **Ο εφησυχασμός του Γενικού Στρατηγείου για τις τουρκικές επιθετικές κινήσεις.** Όπως διαφαίνεται από τις (εμπιστευτικές) εκθέσεις πληροφοριών, τόσο το Στρατηγείο της Σμύρνης όσο και ο Νικόλαος Τρικούπης (ο Διοικητής του Νοτίου Συγκροτήματος Μεραρχιών και εν συνεχεία του Α' Σώματος Στρατού) γνώριζαν ήδη από τον Ιανουάριο του 1922 τόσο την (νοτιοδυτική) κατεύθυνση την οποία έμελλε να ακολουθήσει «η παρασκευαζομένη παρά του εχθρού επίθεσις», την οποία οι ελληνικές πληροφορίες τοποθετούσαν χρονικά την άνοιξη, όσο και το ακριβές «σημείον προσβολής» (το Αφιόν Καραχισάρ, όπου οι Τούρκοι διέθεταν την απόλυτη αριθμητική υπεροχή, σε αναλογία 1 προς 10, σε πεζικό, πυροβολικό και ιππικό). Μετά την παρέλευση της άνοιξης και καθώς πλησίαζε το τέρμα του «θέρους», η νέα ηγεσία της ελληνικής Στρατιάς (υπό τον Γ. Χατζηανέστη) φαίνεται ότι εφησύχασε¹².

δ') **Η τοποθέτηση λιποτακτών και απείθαρχων στις προφυλακές.** Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το 49 Σύνταγμα Πεζικού της 1ης Μεραρχίας (Α' Σώμα Στρατού), η οποία σήκωσε (μαζί με την IV Μεραρχία) το κύριο βάρος της τουρκικής αντεπίθεσης. Το εν λόγω 49 Σύνταγμα των προφυλακών, που αποτελείτο «κατά το πλείστον εκ στρατιωτών παλαιών κλάσεων ή εκ λιποτακτών και λοιπών εκδιωχθέντων εκ του εσωτερικού», «είχε τελείως αποσυντεθή» την επομένη της τουρκικής αντεπίθεσης (14 Αυγούστου)¹³.

ε') **Ο ελλιπής ανεφοδιασμός σε τρόφιμα και ιματισμό (1921-1922).** Ο «αγών εν Μ. Ασία» ήταν «κατ' εξοχήν αγών συγκοινωνιών». Η επιχείρηση προς την Άγκυρα υπέφερε «ως εκ της ανεπαρκούς προπαρασκευής από απόψεως εφοδιασμού και μεταφορών». Η επιμελητεία έγινε πενιχρότερη μετά τον Σεπτέμβριο του 1921 κι ως τα μέσα Ιουνίου του 1922¹⁴.

IV. Συμπεράσματα

Ο Κλεάνθης Μπουλαλάς επισημαίνει πως «η Μικρασιατική Εκστρατεία, λόγω της διάρκειάς της (3 έτη και 4 μήνας) [...] αποτελεί και θ' αποτελή εσαεί διά πάντα Έλληνα, στρατιωτικών ή ιδιώτην ακένωτον πηγήν πλουσιών διδαγμάτων στρατιωτικών και πολιτικών»¹⁵. Το

¹¹ Πλουμίδης, ό.π., 136, 235-237.

¹² Πλουμίδης, ό.π., 330.

¹³ Μπουλαλάς, ό.π., 255, 274.

¹⁴ Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΓΕΣ/ΔΙΣ), *Ανεφοδιασμοί και μεταφοραί κατά την Μικρασιατικήν Εκστρατείαν (1919-1922)*, Αθήναι 1969, vii, 158. Κοπανιτσάνου, ό.π., 80, 93-96.

¹⁵ Μπουλαλάς, ό.π., σ. ζ'. Βλ. και Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, *Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2018, 83.

μέγεθος και η τραγικότητα της «μικρασιατικής συμφοράς» δεν είναι μόνον η κολοσσιαία απώλεια και η καταστροφή της περουσίας εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων, αλλά κι ότι καταστράφηκε ένα πολύτιμο στρατιωτικό κεφάλαιο, που είχε δημιουργηθεί με κόπο και μεγάλα κρατικά έξοδα μετά το 1909. Εύλογα λοιπόν, η ήττα στο μικρασιατικό μέτωπο παρομοιάστηκε από τους συγχρόνους ως το «ελληνικό Καπορέττο» (ως ανάλογη της αιφνιδιαστικής κατάρρευσης και διάλυσης της 2ης ιταλικής Στρατιάς των Άλπεων το 1917)¹⁶. Το 1922 η Ελλάδα απώλεσε πλέον το δικαίωμα να οραματίζεται την εξέλιξή της σε περιφερειακή Δύναμη της Ανατολικής Μεσογείου και παρέμεινε βαλκανική Δύναμη χωρίς μάλιστα την υπεροπλία στο Αιγαίο. Εκ παραλλήλου, το «ελληνικό Καπορέττο» έδωσε την αντικειμενική δυνατότητα στην Νέα Τουρκία του Μουσταφά Κεμάλ και των Επιγόνων του να περισφίξει τον ελληνισμό από Ανατολάς και να αναγκάσει το έθνος-κράτος των Ελλήνων (που από το 1923 ταυτίστηκε με τον ελληνισμό) να συνεχίζει να διεξάγει εφεξής επ' αόριστον διμέτωπο αγώνα (από Βορράν και από Ανατολάς) για την εθνική επιβίωσή του. Με άλλα λόγια, το αντιπαράδειγμα στην ανάγνωση της Νεώτερης Ελληνικής Ιστορίας, δηλ. η υπόθεση πως η Ελλάδα δεν θα ηττάτο, εάν δεν είχε εκστρατεύσει στη Μικρά Ασία, υπό την έννοια ότι η εκστρατεία εκεί ήταν εκ προοιμίου καταδικασμένη σε αποτυχία¹⁷, δεν έχει ασφαλώς καμμία απολύτως λογική βάση, και θυμίζει τη Χώρα των «Μοιρολάτρων», που διακωμωδεί στο *Παραμύθι χωρίς όνομα* η Π.Σ. Δέλτα (1910): μια χώρα που λύτρωσε από τη μοιρολατρία της ο «νέος Βασιλιάς ο Συνετός» (ο Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος). Τα στρατηγικά λάθη της Ελλάδας και του Βενιζέλου προσωπικώς το διάστημα 1919-20 δεν αναιρούν σε καμμία περίπτωση την αναγκαιότητα τού να επέμβει η Ελλάδα στρατιωτικώς στην ανατολική όχθη του Αιγαίου, προκειμένου να διασώσει τον εκεί ελληνισμό από την εξαφάνιση, αλλ' ούτε δικαιολογούν τη μοιρολατρία, την απελπισία και την ηττοπάθεια, που ενέσκηψε τον Σεπτέμβριο του 1921 στο μέτωπο αλλά και στα μετόπισθεν. Η ήττα της Ελλάδας το 1922 δεν ήταν διόλου δεδομένη. Η μοιρολατρία των μετανοεμβριανών κυβερνήσεων γύρισε εν τέλει τη χώρα δέκα χρόνια πίσω, στην εποχή πριν το λαϊκό κίνημα διαμαρτυρίας και τη στρατιωτική «επανάσταση» του 1909 στο Γουδί, οπότε σύσσωμοι οι Έλληνες ξεσηκώθηκαν (ειρηνικά) και ζήτησαν πολιτική μεταβολή.

¹⁶ Πλουμίδης, ό.π., 330-333.

¹⁷ Πρβλ. Διονύσιος Τσιριγώτης, *Η ελληνική στρατηγική στη Μικρά Ασία 1919-1922. Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική*, πρόλογος Γιώργος Κοντογιώργης, Αθήνα 2010, 433. Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα 2015, 123-124.